

Kees Teszelszky

Hungarica digitalia: Hongaarse bronnen in Nederlandse digitale collecties van archieven, musea en bibliotheken

Abstract

We live in a Golden Age for doing research on Dutch-Hungarian relations, as so many Dutch archives, museums and libraries digitise their collections and new research environments became available. The author describes in this article shortly the new trends in digital humanities and introduces recently digitised or born digital material and new available digital collections with Hungarian sources on the history of Dutch-Hungarian relations or at the Utrecht City Archives, The Rijksmuseum Amsterdam, the Amsterdam City Archives, the digital library Delpher of KB – National Library of the Netherlands and the Dutch web archive of the same library.

Keywords: digital collections, born digital sources, digital humanities, web archives, Hungarian-Dutch relations

Introductie

Het zijn gouden tijden voor Hongaarse historici die hun weg weten in Nederlandse digitale collecties van musea, archieven en bibliotheken. Om te beginnen wordt heel veel materiaal gedigitaliseerd en bovendien vrij toegankelijk gemaakt voor gebruikers. Hierdoor is een grote hoeveelheid ruwe data beschikbaar gekomen voor onderzoek, waaronder objecten, teksten en afbeeldingen die tot dusver niet of slecht vindbaar of zelfs maar toegankelijk waren voor onderzoekers. Om die data beter doorzoekbaar te

maken, wordt steeds meer gebruik gemaakt van linked data principes, waarbij ruwe data wordt omgezet naar gestructureerde data en gekoppeld met andere gestructureerde data, zodat specifieke informatie beter te vinden en geautomatiseerd te lezen door computers is. Een voorbeeld is een tekst in een collectie die automatisch wordt herkend als Hongaars, een afbeelding van het parlement van Hongarije die automatisch wordt gelokaliseerd in Boedapest of een portret dat automatisch aan een bepaalde Hongaar uit het verleden wordt gekoppeld.

Digitale geesteswetenschappen

Geesteswetenschappers als historici en taalkundigen maken steeds vaker gebruik van nieuw digitaal gereedschap om deze omvangrijke datasets te hanteren die niet op de klassieke wetenschappelijke manieren te analyseren zijn. Juist vanwege de groei van het gedigitaliseerde materiaal en die nieuwe methodes is het van belang dat de collecties als geheel steeds beter ontsloten en doorzoekbaar kunnen worden gemaakt. Dit is niet alleen maar de taak van de conservator en de collectiedeskundige: steeds meer worden mens en machine ingezet bij het uitzoeken en indexeren van deze gigantische hoeveelheid data. Door middel van crowdsourcingprojecten wordt de hulp van vrijwilligers ingeroepen om bijvoorbeeld tekst over te typen, foto's te herkennen of objecten te identificeren en te groeperen.¹ Inmiddels hebben meer dan 40.000 mensen geholpen bij het indexeren van archiefstukken in heel Nederland.

Op basis van al dat handwerk wordt met behulp van kunstmatige intelligentie de computer geleerd om handschriften automatisch te lezen.² Dit gebeurt door middel van software die wordt getraind met transcripties van teksten die door mensen worden gemaakt.³ Ook het resultaat van de door de computer gelezen teksten wordt gecontroleerd door de mens en die correcties worden weer als lesstof aan de computer aangeboden. Zo wordt het resultaat steeds nauwkeuriger en bruikbaar. Doordat bijvoorbeeld persoonsnamen en plaatsnamen automatisch worden herkend, gemarkeerd en gerubriceerd, worden oude handschriften steeds beter doorzoekbaar en is het steeds makkelijker om bijvoorbeeld onbekende Hungarica te herkennen. In het nu volgende schets ik een aantal digitale collecties en geef ik een aantal voorbeelden van wat in die collecties aan interessante bronnen over Hongaars-Nederlandse betrekkingen te vinden is.

Notariële akten in het Utrechts archief

De stad Utrecht speelt al vanaf de 17^e eeuw een belangrijke rol in de geschiedenis van de Nederlands-Hongaarse betrekkingen. Dit is met name te danken aan de studenten die aan de universiteit in deze stad gingen studeren en zo kortere of langere tijd in deze stad woonden. In sommige gevallen kreeg dit verblijf een juridische kant en kon het zijn dat de lotgevallen van deze ‘peregrini’ in de archieven van een plaatselijke notaris terechtkwamen. Ongeveer 300.000 akten in de notariële archieven van de stad Utrecht uit de periode 1560 tot 1811 zijn deels gedigitaliseerd en online beschikbaar.⁴ Deze akten zijn gedigitaliseerd, doorzoekbaar en deels getranscribeerd.

De meeste akten die tipje van de sluier oplichten over het studentenleven van Hongaren in de vroegmoderne periode, handelen over bekende zaken als onbetaalde rekeningen voor boeken, nalatenschappen ten behoeve van beurzen voor Hongaarse studenten en conflicten met deze en gene. Zo is te lezen in een procuratie uit 1667 dat diverse personen uit Zevenburgen en Hongarije een vordering hadden vanwege geleverde boeken en akten, waaronder de student Mihály Németh bij drukker en uitgever Meinardus van Dreunen. Deze gaf wel meer proefschriften van Hongaarse studenten uit, onder meer die van Györg Kovács Tatai.⁵ De meest merkwaardige akte is een attestatie van twee Hongaarse studenten Mihály (Michael) Almási uit Tokaj (Thokaj) en István (Stephanus) Rima Szombathi uit Szombath (Thombath) over het taalgebruik van de inwoners van Walachije dat volgens hun verklaring ‘zeker geen Grieks is’.⁶

Rijksmuseum Amsterdam

Het Rijksmuseum herbergt een van de grootste collecties kunst en kunstnijverheid van Nederland. Daar Nederland geen eigen nationaal museum heeft, zijn de belangrijkste objecten van en over de geschiedenis van Nederland hier te vinden. Een groot deel van de collectie is gedigitaliseerd en online beschikbaar via de zogenaamde Rijksstudio.⁷ Dit is een onderzoeksomgeving waarin de 727.625 gedigitaliseerde kunstwerken kunnen worden doorzocht, na registratie aan de eigen online verzameling worden toegevoegd, kosteloos kunnen worden gedownload in hoge resolutie en gebruikt voor publicaties of onderzoek. Ook is het mogelijk om een detail van een werk te selecteren en aan de collectie toe te voegen. In totaal

zijn er niet minder dan 604.744 Rijksstudio's samengesteld door gebruikers.

Het interessante is dat deze Rijksstudio's een extra laag informatie geven door de gebruikers bovenop de door de specialisten van het museum toegekende metadata als auteur, datering, taal, plaats van vervaardiging, et cetera. Hierdoor zijn kunstwerken te vinden en onderwerpen te identificeren die niet als zodanig door collectiespecialisten van het museum zijn geïdentificeerd. Zo bestaan er op 30 augustus 2021 in totaal vier Rijksstudio's met Hungarica, waarvan de grootste 105 werken of delen daarvan bevat die een band met Hongarije hebben.⁸

Amsterdamse akten in het Stadsarchief Amsterdam

De Amsterdamse akten zijn vergelijkbaar met die worden bewaard in Utrecht. Ook dit zijn akten van 731 Amsterdamse notarissen uit de periode 1578–1915 die opgeslagen zijn in het Stadsarchief Amsterdam en nu worden gedigitaliseerd en ontsloten. Niet minder dan 1.114 vrijwilligers helpen mee om gegevens in te voeren als datum van de akte, het soort akte en de voorkomende persoonsnamen via het al eerder genoemde crowdsourcingsplatform VeleHanden.⁹ Ook hier zijn Hongaren uit het verleden te vinden, met name die dienst hebben genomen bij de VOC.

Een opvallende vondst is een verklaring van vier Oosterlingen, waaronder de Ottomaanse Turk Nsem 'zoon van Hallil, Janitzaar van Buda' die is afgegeven op 22 december 1690. Deze Turken waren tot slaaf gemaakt door Cosaren (piraten die vanuit Noord-Afrika opereerden) daarna verkocht en te werk gesteld op de Franse galeien, maar bevrijd door Nederlanders en gerepatrieerd. Dit is tot dusver de enige bekende Turk afkomstig van het grondgebied van het Hongaarse koninkrijk die in Nederland is terechtgekomen.

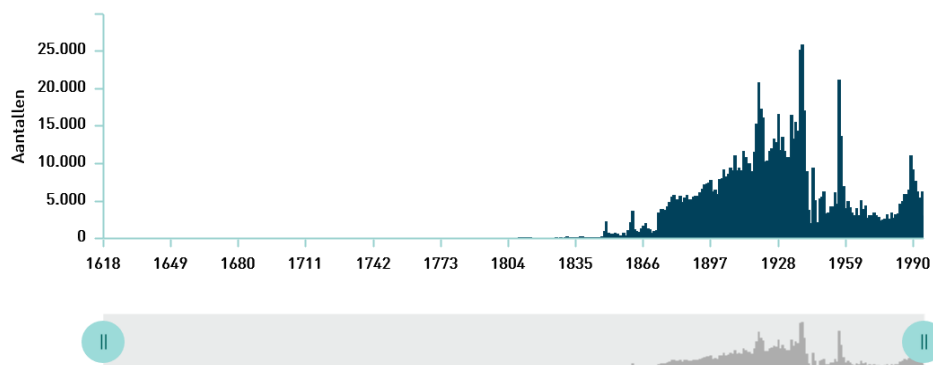
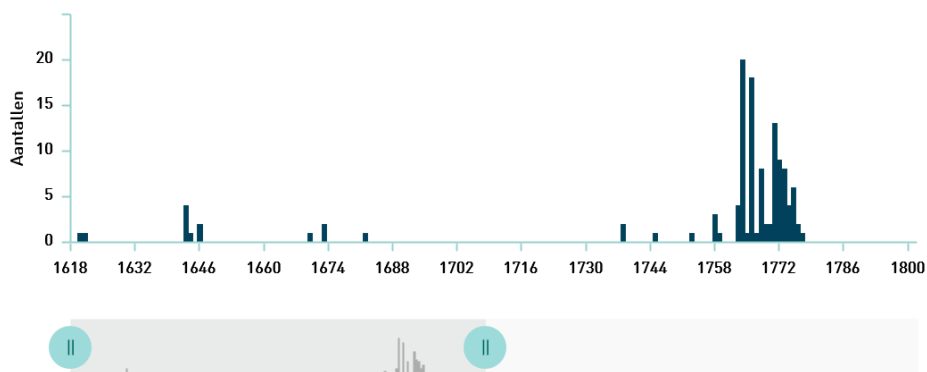
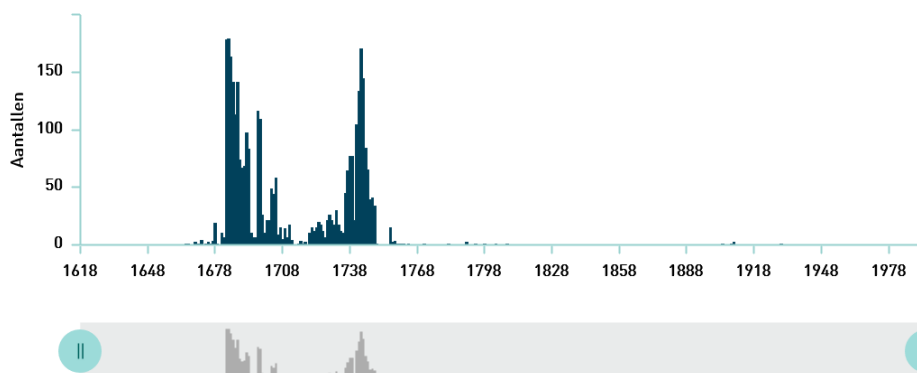
Een nieuwe en veelbelovende wijze van onderzoek in het archief door Gerhard de Kok van de Universiteit Leiden is het trainen van een neuraal netwerk om semantische relaties tussen woorden in kaart te brengen aan de hand van transcripties van archiefstukken. Op deze manier laat de computer zien in welke context bepaalde woorden worden gebruikt en wat de betekenis van die woorden zou kunnen zijn. Op mijn verzoek heeft hij gekeken welke woorden het dichtste bij het woord 'Hongarije' in de teksten van de archiefstukken voorkomen en dus iets te maken hadden met dit woord. Behalve te verwachte woorden als 'hougarijen', 'Boheemen' of

‘Bohemen’ en namen van steden waar bekende veldslagen met de Ottomanen hebben plaatsgevonden, komen we ook relaties tegen tussen Hongarije en woorden als ‘theologia’ (waarschijnlijk vanwege de Hongaarse studenten), maar ook verbanden die op het eerste gezicht niet meteen duidelijk zijn, zoals ‘Gravenhaege’ (Den Haag) en ‘Ommelande’ (de omgeving van Groningen).¹⁰ Juist dergelijke relaties maakt het mogelijk om onverwachte historische verbanden of betekenissen van termen te ontdekken en onbekende archiefstukken op te sporen die verwijzingen naar de Hongaarse geschiedenis bevatten.

Delpher van de Koninklijke Bibliotheek

De bekendste en meest gebruikte digitale collectie van Nederland is Delpher, een dienst van KB – Nationale Bibliotheek van Nederland. In deze collectie zijn meer dan 120 miljoen gedigitaliseerde pagina’s uit Nederlandse kranten, boeken, tijdschriften en radiobulletins vanaf de 17^e tot de 21ste eeuw uit de collecties van diverse wetenschappelijke instellingen, bibliotheken en erfgoedinstellingen doorzoekbaar.¹¹ In een eerder nummer van *Acta* heb ik laten zien hoe Delpher kan worden gebruikt om de geschiedenis van de migratie van Hongarije naar Nederland te schrijven en hoeveel bronnen er van en over Hongaarse migranten te vinden zijn in deze collectie.¹²

Daarnaast is het mogelijk om Delpher te gebruiken voor big data onderzoek, waarbij de computer met behulp van software patronen zoekt in die enorme hoeveelheid gedigitaliseerde tekst. Hieronder volgen drie voorbeelden van onderzoek naar het getalsmatig voorkomen van de woorden ‘Hongarije’, ‘Hungariën’ en ‘Ongaryen’ in 968.386 gedigitaliseerde krantenartikelen. De grafische weergave in een ngram viewer van deze drie termen geven een indicatie in welk jaar en hoe vaak Hongarije werd genoemd in dit corpus van digitale teksten en welke jaargangen interessant zijn om aan een nader onderzoek te onderwerpen. Hierbij moet wel de kanttekening worden gemaakt dat slechts ongeveer tien procent van alle ooit gedrukte teksten in Nederland digitaal beschikbaar is en dat niet alle automatisch gelezen tekst ook juist is geanalyseerd door de software.¹³ Daarnaast veranderden woorden en termen in de loop van de geschiedenis: naast deze drie termen zijn er uiteraard nog veel meer mogelijke schrijfwijzen van het woord ‘Hongarije’ te vinden in oude teksten.

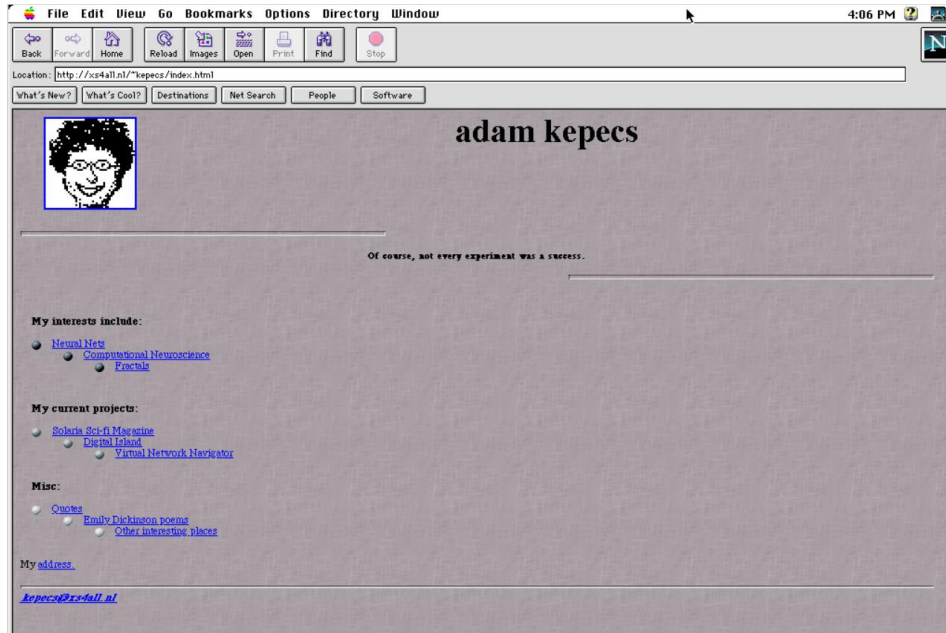
Hongarije¹⁴Hungariën¹⁵Ongaryen¹⁶

Webcollectie (webarchief) van de KB

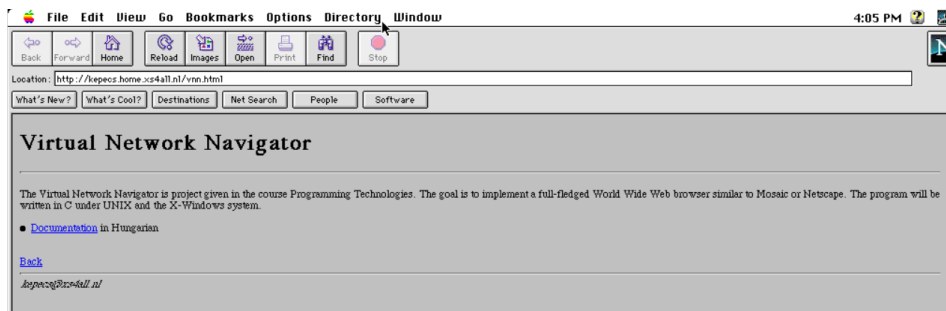
De nieuwste digitale collectie met recente Hungarica is de webcollectie van de KB. Deze verzameling bevat gearchiveerde websites van het Nederlandse nationale webdomein en is een onderdeel van de nationale bibliotheekcollectie. De KB is in 2007 begonnen met het selecteren van cultuurhistorisch belangrijke websites van het web. Op dit moment bevat de collectie ongeveer 21.000 websites van en over Nederland die vanwege juridische redenen alleen te bestuderen zijn in de leeszaal met een geldige jaarpas van de KB.¹⁷ Vanaf januari is de KB begonnen met een speciale webcollectie op te bouwen met homepages die vanaf 1994 waren gepubliceerd bij internet provider XS4ALL. XS4ALL is een van de eerste Internetproviders van Nederland waar particulieren klant konden worden en heeft een rijke geschiedenis die begint in 1994.¹⁸

Bij de verkenning van de nog online zijnde homepages viel op dat een deel van de zeer vroege homepages niet is gemaakt door inwoners van Nederland, maar door buitenlanders met een Nederlandse internetverbinding. Dit heeft mogelijk te maken met de moeizame opkomst van Internet in andere landen en het feit dat een verbinding met het internet via XS4ALL makkelijk kon worden aangevraagd. Het was mogelijk dat klanten inbelden vanuit het buitenland op de Nederlandse XS4ALL-inbellijn en zo verbinding kregen met het internet. Zij konden dan ook websites publiceren op het web via de Nederlandse verbinding. Hierdoor bleven op het Nederlandse web unieke stukjes buitenlandse webgeschiedenis bewaard die belangrijk zijn om de opkomst van het Internet en de geschiedenis van het web in die landen te beschrijven.

Een voorbeeld van dit fenomeen is de website van de Hongaarse wetenschapper *Ádám Kepecs*, die uit december 2000 dateert. Het fysieke woonadres dat op de site staat vermeld is in Boedapest, Hongarije, maar het digitale e-mailadres is een Nederlands XS4ALL-adres met een .nl uitgang. Volgens de auteur was hij tijdelijk op bezoek op kantoor bij XS4ALL in Amsterdam en kreeg hij de mogelijkheid om een homepage te maken. Tot zijn verbazing was deze site na 21 jaar nog steeds online.¹⁹ Deze homepage is een mooi voorbeeld van gedeeld digitaal geboren erfgoed op het web van Hongarije en Nederland.

Een ander opvallend deel van deze homepage is een webpagina over een alternatieve browser die lijkt op Netscape of Mosaic en die door de auteur is gebouwd. Dit is een mooi voorbeeld van Hongaarse internet- en technologiegeschiedenis die nu in een Nederlandse collectie bewaard wordt.

Het onderzoek naar Nederlands-Hongaarse betrekkingen kan een enorme impuls krijgen dankzij de toename van gedigitaliseerde bronnen. Als de mogelijkheden voor digital humanities onderzoek nog groter zullen worden, dan zullen daarmee nog meer tot nu onbekende details en ontwikkelingen vindbaar en herkenbaar worden. Daarnaast is het ook de moeite

waard om de recente geschiedenis van de digitale Hongaars-Nederlandse betrekkingen onder de loep te nemen.

Noten

- ¹ *Vele handen*, 2021. (<https://velehanden.nl/>) (laatst geraadpleegd op 1 september 2021)
- ² *Transkribus*, 2021. (<https://readcoop.eu/transkribus/?sc=Transkribus>) en <https://zenodo.org/record/4159268#.YSkSct9cJhE> (laatst geraadpleegd op 1 september 2021)
- ³ <https://www.nationaalarchief.nl/over-het-na/datalab-nationaal-archief/handschrijftherkenning> (laatst geraadpleegd op 1 september 2021)
- ⁴ <https://hetutrechtsarchief.nl/notariele-akten> (laatst geraadpleegd op 1 september 2021)
- ⁵ Kovacs Tatai, *Disputatio medica.*; Fogarasi, *Disputatio theologica.*; Mezölaki, *Documentum pontificiis.*
- ⁶ Het Utrechts Archief, 34-4 Notarissen in de stad Utrecht 1560–1905, Inventarisnummer: U081a001, aktenummer: 182.
- ⁷ <https://www.rijksmuseum.nl/nl/rijksstudio/> (laatst geraadpleegd op 1 september 2021)
- ⁸ <https://www.rijksmuseum.nl/nl/rijksstudio/37927--kees-teszelszky/verzamelingen/hungarica-hongarije-hungary-magyarorszag>;
<https://www.rijksmuseum.nl/nl/rijksstudio/38545--Edith/verzamelingen/hongarije>;
<https://www.rijksmuseum.nl/nl/rijksstudio/118779--David-de-Boer/verzamelingen/opstandelingen-hongarije>;
<https://www.rijksmuseum.nl/nl/rijksstudio/2164338--Renee/verzamelingen/hongarije> (laatst geraadpleegd op 1 september 2021)
- ⁹ <https://alleamsterdamseakten.nl/> (laatst geraadpleegd op 1 september 2021)
- ¹⁰ Correspondentie met Gerhard de Kok op 13 april 2021. De ‘Euclidian distances’ tussen iedere term en ‘Hongarije’ op basis van de ‘Nearest points in the original space’:
hougarijen
0.428
boheemen
0.431
kamerheer
0.535
baronnie
0.642
gravenhaege
0.670
tripoli
0.706
southampton
0.706
neufchatel
0.709

voorweegen
0.710
theologia
0.715
hertogen
0.729
bohemien,
0.731
canton
0.737
fillenburg
0.738
leckendijck
0.740
beyeren
0.740
landan
0.744
roonschen
0.745
kaxel
0.746
ommelande
0.748
keuworst
0.750
bengalen.
0.752
rijnlandt,
0.754
truijssen
0.754
craaf
0.757
roculus,
0.758
parooz
0.758

¹¹ <https://www.delpher.nl/over-delpher/wat-is-delpher/delpher-voor-iedereen>
(laatst geraadpleegd op 1 september 2021)

¹² Teszelszky. 'Migratiegeschiedenis.'

¹³ <https://www.kb.nl/nieuws/2015/historische-kranten-als-big-data>
(laatst geraadpleegd op 1 september 2021)

¹⁴ <https://www.delpher.nl/nl/kranten/ngram?query=hongarije&coll=ddd>

- (laatst geraadpleegd op 1 september 2021)
- ¹⁵ <https://www.delpher.nl/nl/kranten/ngram?query=hungarien&coll=ddd>
(laatst geraadpleegd op 1 september 2021)
- ¹⁶ <https://www.delpher.nl/nl/kranten/ngram?query=ongaryen&coll=ddd>
(laatst geraadpleegd op 1 september 2021)
- ¹⁷ <https://www.kb.nl/organisatie/onderzoek-expertise/e-depot-duurzame-opslag/webarchivering> (laatst geraadpleegd op 1 september 2021)
- ¹⁸ Stikker, *Het Internet is stuk: Maar we kunnen het repareren*.
- ¹⁹ Correspondentie met de maker per e-mail, 8 februari 2021.

Bibliografie

- Fogarasi, J. K. 1670. *Disputatio theologica de vocatione gentium: ejusque progressu bipertita*. Praes.: F. Burman. Ultrajecti : ex off. M. à Dreunen typ.
- Keijser, L. 2020. *6000 ground truth of VOC and notarial deeds 3.000.000 HTR of VOC, WIC and notarial deeds (5.0) [Data set]*. Zenodo. <https://doi.org/10.5281/zenodo.4159268>
- Kovacs Tatai, G. 1661. *Disputatio medica de renum et vesicae calculo*. Praes.: H. Regius. Ultrajecti : ex off. M. à Dreunen typ.
- Mezölaki, J. 1670. *Documentum pontificiis demonstratum seu Disputatio theologica primò quidem textualis ad cap. I. Hoseae, vers. II. postea de idololatria Pontificia*. Ultrajecti: ex off. M. à Dreunen typ.
- Stikker, M. 2019. *Het Internet is stuk: Maar we kunnen het repareren*. Amsterdam: De Geus, Amsterdam.
- Teszelszky, K. 2021. ‘Thuiskomen in Nederland: migratiegeschiedenis schrijven met Delpher.’ *Acta Neerlandica* (16-17), 119–137.

Archiefstukken

- Het Utrechts Archief, 34-4 Notarissen in de stad Utrecht 1560–1905, Inventarisnummer: U081a001, aktenummer: 182. “Attestatie – over het taalgebruik van de inwoners van Walachye, dat zeker geen Grieks is”, 02-09-1676.

Internetbronnen

- <https://velehanden.nl/> (laatst geraadpleegd op 1 september 2021)

- <https://readcoop.eu/transkribus/?sc=Transkribus> (laatst geraadpleegd op 1 september 2021)
- <https://zenodo.org/record/4159268#.YSkSCt9cJhE> (laatst geraadpleegd op 1 september 2021)
- <https://www.nationaalarchief.nl/over-het-na/datalab-nationaal-archief/handschrijftherkenning> (laatst geraadpleegd op 1 september 2021)
- <https://hetutrechtsarchief.nl/notariele-akten> (laatst geraadpleegd op 1 september 2021)
- <https://www.rijksmuseum.nl/nl/rijksstudio/> (laatst geraadpleegd op 1 september 2021)
- <https://www.rijksmuseum.nl/nl/rijksstudio/37927--kees-teszelszky/verzamelingen/hungarica-hongarije-hungary-magyarorszag> (laatst geraadpleegd op 1 september 2021)
- https://www.rijksmuseum.nl/nl/rijksstudio/38545--Edith/verzamelingen/hongarije_ (laatst geraadpleegd op 1 september 2021)
- <https://www.rijksmuseum.nl/nl/rijksstudio/118779--David-de-Boer/verzamelingen/opstandelingen-hongarije> (laatst geraadpleegd op 1 september 2021)
- https://www.rijksmuseum.nl/nl/rijksstudio/2164338--Renee/verzamelingen/hongarije_ (laatst geraadpleegd op 1 september 2021)
- <https://alleamsterdamseakten.nl/> (laatst geraadpleegd op 1 september 2021)
- <https://www.delpher.nl/over-delpher/wat-is-delpher/delpher-voor-iedereen> (laatst geraadpleegd op 1 september 2021) (laatst geraadpleegd op 1 september 2021)
- <https://www.kb.nl/nieuws/2015/historische-kranten-als-big-data> (laatst geraadpleegd op 1 september 2021)
- <https://www.delpher.nl/nl/kranten/ngram?query=hongarije&coll=ddd> (laatst geraadpleegd op 1 september 2021)
- <https://www.delpher.nl/nl/kranten/ngram?query=hungarien&coll=ddd> (laatst geraadpleegd op 1 september 2021)
- <https://www.delpher.nl/nl/kranten/ngram?query=ongaryen&coll=ddd> (laatst geraadpleegd op 1 september 2021)
- <https://www.kb.nl/organisatie/onderzoek-expertise/e-depot-duurzame-opslag/webarchivering> (laatst geraadpleegd op 1 september 2021)